

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/116059>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

A.M. de Jong

Portrettekening van A.M. de Jong door Marie de Roode-Heijermans [115c, Amsterdam]

Jeroen Dera

“k Heb nog lang geen vijanden genoeg!”

A.M. de Jong als radiocriticus bij de VARA

De socialistische auteur A.M. de Jong is vooral bekend van zijn romancyclus over Merijntje Gijzen, maar hij heeft ook jaren als literatuurcriticus voor de VARA gewerkt. Over dit radiowerk van De Jong is nauwelijks gepubliceerd. Toch valt op basis van archiefonderzoek heel wat over zijn activiteiten als radiocriticus te zeggen. Dit artikel beoogt daarom de radiocarrière van De Jong nader te introduceren.

‘Koningin Radio veroverd de wereld. Met den dag wordt haar rijk sterker, haar macht grooter. Ook in ons land.’ Met deze woorden opende een artikel genaamd ‘Radio-kunst’ in de progressief-liberale krant *Het Vaderland* op 28 mei 1927. De schrijver ervan had een vooruitziende blik, want op 22 oktober van dat jaar werd in Nederland een tweede zender in gebruik genomen, waarop de KRO en de NCRV hun onderkomen vonden. In de periode die volgde, groeide het luisterend publiek explosief. Gedurende 1930 vond bijvoorbeeld een verdrievoudiging van het aantal luisteraars plaats, van circa 140.000 in januari naar zo’n 430.000 een jaar later.¹ In die context zal het niet verbazen dat de radio nog voor de oorlog zou uitgroeien tot een massamedium met een grote impact op het maatschappelijke leven.

Deze impact blijkt onder andere uit het omvangrijke scala aan reacties op de opmars van de omroepen, die niet altijd met instemming werd begroet. De radio veroorzaakte in de samenleving zelfs de nodige onrust: zo vreesde men dat de blootstelling aan populaire muziek tot verlichting van de zeden zou leiden, voorzag men een devaluatie van de klassieke muziek door de

slechte geluidskwaliteit op de radio en waren er stemmen die beweerden dat de maatschappelijke rust verstoord zou worden, nu er (letterlijk) geluiden van andersdenkenden in de ether te horen waren. Met betrekking tot de literatuur waren er eveneens zorgen. Henri Polak, lid van de Eerste Kamer, beweerde bijvoorbeeld dat de radio een beletsel was ‘voor het stil en intens genieten van goede literatuur’ dat ‘voor aandachtige studie oppervlakkige lesjes in de plaats’ stelde.² Ook verschillende literatoren hadden aanvankelijk weinig met het nieuwe medium op. A. den Doolaard sprak bijvoorbeeld van een ‘radio-epidemie’ als uiting van een ‘oppervlakkige levenshonger’,³ terwijl Frans Coenen in *De Groene Amsterdammer* aantekende: ‘dank zij de radio, lijdt de heele wereld met de “ongelukkigen” mee, of smult sensatiebelust aan de spanning. Wat allebei evenzeer verwerpelijk mag heten’.⁴

Ondanks de talrijke kanttekeningen zagen de omroepen zelf van meet af aan een culturele functie voor de radio weggelegd. Met het nieuwe medium kon immers een groot publiek worden bereikt dat nog geestelijk opgevoed diende te worden. In de omroepregelingen van mei 1930 institutionaliseerde de politiek dit verheffingsideaal door vast te leggen dat radiomakers zich dienden te richten op programma’s van ‘ontspannenden, leerzamen, politieken, aesthetischen, ethischen en religieuzen aard’.⁵ In de ‘aesthetischen’ taak van de omroepverenigingen was ook een plaats weggelegd voor literatuur. Enerzijds brachten de verschillende (verzuilde) omroepen primaire teksten tot hun leden, bijvoorbeeld via declamaties van proza en poëzie of door het uitzenden van oorspronkelijk voor de radio geschreven hoorspelen. Anderzijds wijdde men de nodige tijd aan literatuurbeschuwing: sprekers hielden literair-historische lezingen over belangrijke teksten of stromingen, gaven een overzicht van de contemporaine literatuur of bespraken een al dan niet recent uitgegeven werk in een zogenaamd boekenhalfuurtje. In het laatste geval werd de radio ingezet als medium voor literatuurkritiek, waarbij de meeste omroepen konden vertrouwen op een vaste criticus of een vaste groep critici. Het voorbeeld van de AVRO is daarbij het meest bekend: tussen 1928 en 1957 was dr. P.H. Ritter jr. er in dienst als literair medewerker. De KRO kon in de vooroorlogse situatie hoofdzakelijk buigen op Herman de Man en Anton van Duinkerken, terwijl onder anderen P.J. Risseeuw en Cornelis Rijnsdorp actief waren bij de NCRV. Bij de VPRO verscheen Dirk Coster geregeld voor de microfoon. In dit artikel wil ik me echter richten op de criticus die voor de oorlog de meerderheid van de boekenhalfuurtjes bij de VARA verzorgde: de socialistische auteur A.M. de Jong (1888-1943), over wiens radiowerk nauwelijks geschreven is, terwijl zijn boekbesprekingen veel inzicht geven in de manier waarop het nieuwe medium in de jaren dertig werd ingezet in het culturele leven.

Vergeten radiowerk?

Op 15 mei 1930 kondigde minister Paul Reymers het Zendtijdenbesluit af, waarin was vastgelegd dat de grote omroeporganisaties AVRO, KRO, NCRV en

VARA elk op structurele basis twintig procent van de zendtijd voor hun rekening zouden nemen – het resterende percentage was bestemd voor kleinere omroepverenigingen. Voor de VARA, opgericht in 1925, betekende dit een grote overwinning in een jarenlange strijd om meer uren in de ether, maar de verworven zendtijd moest vanzelfsprekend nog wel worden gevuld. Daarom moest de omroep in razendsnel tempo nieuwe mensen aannemen met liefst een goede staat van dienst, want conflicten met de AVRO hadden de VARA de bijnaam ‘Van Armoede Rammelt Alles’ opgeleverd.⁶ Een van de prominente figuren binnen de socialistische zuil die de omroep in deze periode aan zich wist te binden, was A.M. de Jong. Geheel zonder slag of stoot ging dat niet: in eerste instantie keerde het dagelijks bestuur zich tegen de aanstelling van De Jong, omdat hij ‘geen radiofiguur’ zou zijn – secretaris Gerrit Jan Zwertbroek meende bijvoorbeeld dat De Jong geen microfoonstem had, wellicht op basis van eerdere declamaties bij de VARA of op basis van diens optreden in het boekenprogramma van P.H. Ritter jr. op 17 maart 1929.⁷ Voor hoofdbestuursleden Coendert van de Lende en Meyer Sluysen gaf echter de grote bekendheid van de auteur de doorslag, omdat deze goed van pas zou komen binnen zowel de burgerlijke pers als de socialistische beweging.

Spotprent over de radiokwestie, door Leo Jordaan in De Groene Amsterdammer van 16 november 1929. De prent verbeeldt minister Reymer, die in de geschillen over de zendtijdiversie een ‘speelbal der (lange en korte!) golven’ is geworden

In de ochtendeditie van 23 juni 1930 maakte het landelijk orgaan van de SDAP, het dagblad *Het Volk*, dan ook melding van 'grootte geestdrift' bij 'veele luisteraars', nu 'een zoo bekend literator als De Jong' - hij had binnen de socialistische zuil een groot literair overwicht - de gelederen van de VARA kwam versterken.⁸ In eerste instantie stelde de krant dat de schrijver een vast en volledig dienstverband zou krijgen, maar al in de avondeditie van 23 juni bleek dat bericht prematuur: er moesten nog onderhandelingen met De Jong worden gevoerd rondom de invulling van zijn functie. Uiteindelijk werd De Jong verantwoordelijk voor het literair halfuurtje, waarin hij wekelijks recent proza (en later ook poëzie) voor de microfoon zou bespreken.

A. M. DE JONG BIJ DE V.A.R.A.

In vasten en volledigen dienst.

HILVERSUM, 23 Juni. — Grootte geestdrift blijkt bij vele luisteraars gewekt te zijn door de mededeeling, die p.g. A. de Vries, voorzitter van de V.A.R.A., j.l. Zaterdagavond deed, dat het hoofdbestuur van onze omroepvereniging in zijn gisteren gehouden vergadering besloot onzen p.g. A. M. de Jong in vasten en volledigen dienst aan onze omroepvereniging te verbinden.

Uiteraard zal p.g. A. M. de Jong de toekomstige V.A.R.A.-boekenhalfuurtjes voor den microfoon gaan verzorgen. Daarenevens zal onze p.g. ook zijn aandacht gaan wijden aan het V.A.R.A.-kinderuurtje. Zijn werk met „Bulletje en Boonestaak” ystigt de verwachting, dat door zijn deelneming het reeds door zoo vele luisteraars geliefde onder leiding van Willem van Cappellen staande kinderuurtje nog aan aantrekkelijkheid winnen zal.

Waar ten slotte behalve de arbeiders-omroep in het algemeen, wat het kunstzinnige gedeelte van zijn arbeid betreft, maar in het bijzonder ook „De Radio-Gids” door de indiensttreding van een zoo bekend literator als de Jong winnen zal, is de geestdrift der vele luisteraars allezins te begrijpen.

A. M. DE JONG

Op maandag 14 juli konden de luisteraars kennis met hem maken, maar niet in de vorm van een boekbespreking: De Jong droeg voor uit zijn roman *Flierefluiter oponthoud* (1926), het tweede deel uit zijn beroemde cyclus over Merijntje Gijzen – destijds een heus kassucces. Het eerste boekenhalfuurtje had plaats op woensdag 23 juli 1930 en luidde een reeks in die bijna tien jaar zou duren. Daarnaast schreef De Jong zo nu en dan een bijdrage voor VARA's *Radiogids*, maakte hij in 1932 een serie lezingen over reizen naar Hongarije en Roemenië en schreef hij verschillende hoorspelen voor de omroep.

Dat over dit radiowerk van De Jong tot dusverre weinig is gepubliceerd, hangt wellicht samen met de tekstgerichte benadering van het onderzoek naar literatuurkritiek, dat zich hoofdzakelijk richt op papieren media en kritische genres als de radiolezing en de literaire talkshow vaak buiten beschouwing laat. Illustratief hiervoor is bijvoorbeeld het boek *Kritiek in crisistijd: Literaire kritiek in Nederland en Vlaanderen tijdens de jaren dertig* (2009), een artikelenbundel waarin alle beschouwingen handelen over het werk van critici uit het papieren circuit, ondanks de aantekening van de samenstellers dat de radiokritiek tijdens het interbellum aan belang won.⁹ Het onderzoek dat tot dusverre wel is uitgevoerd, richt zich hoofdzakelijk op P.H. Ritter jr.: zo publiceerde Jan J. van Herpen een uitvoerige documentatie van Ritters radiowerk voor de AVRO en analyseerde Merijn de Boer Ritters contacten met uitgevers in diens hoedanigheid als radiocriticus.¹⁰ Noemenswaardig is daarnaast het artikel van Koen Rymenants en Pieter Verstraeten, dat de specifieke vorm van communicatie in algemene literaire radiolezingen onder de loep neemt.¹¹ Wat betreft De Jong bestaan er echter geen studies die zich expliciet bezighouden met zijn VARA-periode: wie iets te weten wil komen over bijvoorbeeld zijn boekenhalfuurtjes, moet zich in eerste instantie wenden tot algemene teksten over zijn leven of oeuvre in de hoop daarin iets aan te treffen.

Wanneer we ons in de secundaire literatuur concentreren op informatie over De Jongs radiocarrière, vallen twee zaken op. In de eerste plaats blijken de gepresenteerde feiten niet altijd met elkaar te stroken. Zo meldt Huub Wijffjes dat De Jong in 1935 gedesillusioneerde zijn contract met de VARA opzegde, terwijl Annegreet Vader opmerkt dat de criticus tot en met 1941 doorging.¹² In de tweede plaats wordt in levensbeschrijvingen van De Jong opmerkelijk weinig over zijn radiowerk gezegd. In de omvangrijke biografie van Mels de Jong worden slechts enkele alinea's voor de VARA-periode gereserveerd,¹³ terwijl kortere biografische teksten het vaak laten bij een zinnetje als het volgende van Margreet Schrevel: 'Hij kreeg een wekelijks halfuurtje voor de VARA-microfoon'.¹⁴

Het lijkt erop dat we over te weinig gegevens over de radiocarrière van A.M. de Jong beschikken, om iets zinvol te kunnen zeggen over zijn literaire activiteiten bij de VARA. Een belangrijke reden daarvoor is de verbranding van het complete VARA-archief door de Nazi's tijdens de Tweede Wereldoorlog. Toch zijn de nodige bronnen bewaard gebleven voor wie zich over de radiokritiek van De Jong wil buigen: de collectie VARA-radiogidsen van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid; de archivalia van De Jong in zowel het

Letterkundig Museum als het Letterenhuis en de documenten van de Radio-Omroep Controle Commissie in het Nationaal Archief te Den Haag, waarin typoscripten van veel van De Jongs lezingen bewaard zijn gebleven. In wat volgt, zal ik op basis van deze bronnen een schets geven van De Jongs activiteit als radiocriticus. Eerst zal ik echter de contouren schetsen van de positie die A.M. de Jong in het literaire veld bekleedde en ga ik nader in op de cultuurpolitieke opvattingen van de VARA. Om De Jongs werk voor de omroep te begrijpen, is het immers relevant na te gaan welke taak de criticus zich in het algemeen stelde en binnen welke institutionele context hij actief was.

‘Kunst, die niet voor allen kan zijn, is voor niemand’

In zijn levensherinneringen schreef de Leidse socialist Freek van Leeuwen in een terugblik op het leven van Israël Querido: ‘Waar de Querido’s sterven, blijven de A.M. de Jongs. Hij pikt, evenals de na-oorlogse SDAP, zijn graantje waar hij het maar vinden kan’.¹⁵ Van Leeuwens karakterisering was nogal gekleurd door diens communistische antipathie jegens ‘graantjespikers’, maar ze sluit wel aan bij De Jongs reputatie als spin in het web van de socialistische literatuur: vanaf zijn toetreding in 1920 tot de kunstredactie van *Het Volk*, de krant waarvoor hij tot 1940 kritieken en kronieken zou schrijven, bekleedde De Jong tal van functies op literair en cultureel gebied. Zo was hij redacteur van *De Notenkraker* (1920-1921; 1933-1935), een satirisch maandblad dat nauw verbonden was met *Het Volk*. Daarnaast redigeerde hij voor uitgeverij Ontwikkeling – naast verschillende jeugdboekenseries – het fonds ‘Toneelbibliotheek’ en was hij literair adviseur van de in 1926 begonnen Arboreeks. Vanaf medio jaren twintig vervulde De Jong bovendien verschillende culturele taken binnen het Instituut voor Arbeidersontwikkeling, terwijl hij in 1927 met Querido het tijdschrift *Nu* oprichtte (waarvan hij de redactie in september 1928, een jaar voor het premature einde van het tijdschrift, overigens alweer verliet).

Op het eerste gezicht suggereren De Jongs vele activiteiten dat hij een aanzienlijke invloed had op het literaire leven in het interbellum, maar men moet bedenken dat de socialistische letterkunde binnen het grotere geheel van de Nederlandse literatuur een bescheiden rol speelde. In het ‘burgerlijke’ literaire circuit, zoals De Jong de groep invloedrijke critici als Ter Braak, Binnendijk en Marsman zelf aanduidde, was het aanzien van een auteur als De Jong gering. Men zag hem, daarbij gesteund door zijn grote verkoopsucces, vooral als een volksschrijver en was daarom geneigd hem niet tot het domein van de serieuze literatuur te rekenen.¹⁶ Door zijn medewerking aan *Nu* haalde De Jong zich zelfs de woede op de hals van wat hij de ‘burgerlijke’ kritiek noemde, die hij in zijn inleiding op het eerste nummer had gediskwalificeerd als een ‘zoodje’ dat ‘belachelijke praatjes’ bedreef.¹⁷ Daarop werd hij, samen met Querido, hard aangevallen in het pamflet *aNti-schUnd* (1927), waarin de redacteurs van *De Vrije Bladen* en *De Gemeenschap* zich wreekten voor de aantijgingen in *Nu*.

ZATERDAG 1 NOVEMBER 1930

DE NOTENKRAKER

Losse nummers 10 cent
Abonn. f1.30 p. kwartaal. Buitenland f1.90
Postgiro 21878

24STE JAARGANG N^O 44

Redactie en Administratie:
Keizersgracht 378-380 - Amsterdam
Telefoon 32600 (4 lijnen)

DE VARA BESTAAT VIJF JAAR

Tekening van Funke Köpper

De Notenkraaker: „Van harte, neef!“

Omslag van het satirische tijdschrift De Notenkraaker

Ook binnen de socialistische tak van het literaire veld werd de criticus niet in alle opzichten toegejuicht. Zijn alomtegenwoordigheid leidde ertoe dat hij als een soort cultuurpauz werd beschouwd, wiens invloed beperkt moest worden: zo nu en dan vreesden partijgenoten, dat De Jong een 'monopolist in kunstzaken' zou worden binnen de arbeiderspartij.¹⁸ Daarnaast werd hij, vooral in zeer linkse kringen, nogal eens afgeschilderd als hongerig naar macht, geld en prestige. Naar eigen zeggen ging het De Jong in zijn culturele werk nochtans primair om volksverheffing. In november 1918 schreef hij ter inleiding op *De Nieuwe Stem*, dat hij redigeerde met Koos Vorrink en Piet Schuhmacher, over de relatie tussen de kunstenaar en zijn publiek, die door onbreekbare banden met elkaar verbonden zouden zijn. Hij stelde: 'Door z'n opneming in de grote, levende massa erlangt de kunstenaar z'n hoogste kracht. Maar daar staat tegenover, dat diezelfde massa hem behoeft, hem nodig heeft om haar in zekere dingen te leiden en voor te lichten'.¹⁹

Aangezien voor De Jong ook de criticus een kunstenaar was, kunnen zijn kronieken in *Het Volk* opgevat worden als een manier om het arbeiderspubliek letterkundig op te voeden. In De Jongs optiek was deze gidsfunctie broodnodig, omdat de literatuur in zijn ogen door toedoen van de Tachtigers verزند was in hoogmoed en navelstaarderij, waardoor de gewone mens als potentiële lezer uitgesloten werd. In een interview met G.H. 's-Gravesande vroeg de criticus aandacht voor zijn zaak: 'Wat kan het een arbeider schelen hoe een leeglopende, piekerende intellectueel in bars komt en wat daar allemaal voor ingewikkeldheden uit voortvloeien. Dacht u dat hij belang stelde in fijn uitgesponnen psychologie en pathologie, neurasthenie en psycho-analyse? Geef het [volk] mensen, sterke, gezonde, zwakke, zieke, maar geen psychische constructies zonder bloed en zinnen'.²⁰ Voor De Jong diende het in literatuur niet te gaan om intellectualisme, individualisme en geforceerde schoonschrijverij, maar om eenvoud, gemeenschapszin en authenticiteit. Zijn belangrijkste credo luidde dan ook: 'Kunst, die niet voor allen kan zijn, is voor niemand'.²¹ Het was de taak van de literatuurcriticus de massa met die gemeenschapskunst in contact te brengen, blijkt uit de aansporing waarmee De Jong zijn brochure *De arbeider en het boek* (1927) besloot: 'Laten degenen onder ons, die reeds met het boek vertrouwd zijn, al hun krachten inspannen om de anderen door hun geestdrift en beschavingswil aan te steken en ook hen tot het boek te voeren'.²²

Vanuit deze filosofie is het goed voor te stellen waarom De Jong zich aangetrokken heeft gevoeld tot een baan bij de VARA, die qua cultuurpolitiek goed bij zijn opvattingen aansloot. Levinus van Looi, die de VARA samen met Zwertbroek oprichtte, herkende in de radio-omroep van meet af aan ongekende culturele mogelijkheden.²³ In de periode waarin De Jong actief was als radiocriticus, werden deze herhaaldelijk expliciet gearticuleerd, bijvoorbeeld in de openingsbijdrage van Rudolf Kuyper aan het VARA-lustrumnummer van *De Notenkraker* eind 1930. Kuyper realiseerde zich dat de radio qua beschavingspeil niet in de buurt kan komen van bijvoorbeeld concertbezoek, maar dat wilde niet zeggen dat de radio niet verheffen kon:

Wij mogen voor de massa, die nog maar aan de eerste esthetische ontwikkeling toe is en die niet over de middelen voor dure concerten enz. beschikt, het minder goede niet onthouden, omdat het beste voor haar onbereikbaar is. Wij moeten de massa ook hoge kunst, waar 't zonder verminking kan, per radio geven.²⁴

Met die 'verminking' doelde Kuypers op de verminderde zeggingskracht van kunst (met name klassieke muziek) ten gevolge van mechanische reproductie: de geluidskwaliteit was op de radio soms zo slecht, dat men vond dat van de artistieke waarde van een kunstwerk weinig overbleef.

Van zulke technische euvels hadden radioliteratuur en -literatuurbeschouwing vanzelfsprekend minder te duchten dan de muziek. Het gesproken woord had echter wel te maken met censuur in de vorm van de Radio Omroep Controle Commissie (ROCC), die in juli 1930 door Reymer werd geïnstalleerd om erop toe te zien dat revolutionaire taal en oproerkraaiers uit de ether werden geweerd, om zo te voorkomen dat moreel-zedelijke gemeenschapsbelangen door de radio werden geschaad.²⁵ De censuur trof vooral de primaire productie van literatuur op de radio: hoorspelen en socialistische gedichten bevatten nogal eens passages die niet strookten met de fatsoensnormen van de contemporaine samenleving. In het geval van De Jong werd op 1 april 1931 bijvoorbeeld de uitzending van *Frank van Wezel's roemruchte jaren* verboden, vanwege de 'groffe anti-militaristische tendenzen' die in het toneelstuk (en in de gelijknamige roman) aanwezig zouden zijn.²⁶ Vanaf eind 1932 moest hij daarnaast vooraf inzage verlenen in de teksten van zijn boekbesprekingen – die om die reden bewaard zijn gebleven in het archief van de ROCC in het Nationaal Archief te Den Haag.

Het was echter de dichter Martien Beversluis die van de literaire VARA-medewerkers de meeste problemen had met de censuur. Samen met Zwertbroek was hij voorstander van een proletarische strijdcultuur, waarbij hij de literatuur als wapen inzette om het kapitalisme ten val te brengen ten gunste van de arbeidersbeweging.²⁷ Met zijn sociaal-realistische hoorspelen en opzweepende (al dan niet vertaalde) poëzie had Beversluis een abonnement op de ROCC, maar zijn recalcitrante houding – die ook wel in verband werd gebracht met communistische sympathieën – schoot ook het VARA-bestuur in het verkeerde keelgat. In december 1934 werd Beversluis geschorst en een paar maanden later ontsloeg de VARA hem. In het pamfletistische *Kaarten op tafel! Mijn schorsing bij de VARA* vocht de dichter die beslissing aan en gaf hij een kijkje in de literaire keuken van de omroepvereniging, die zich volgens hem niet kweet van haar culturele taak. Hij hekelde onder andere het totale gebrek aan overleg tussen de literaire medewerkers: '[N]og nooit sprak ik A.M. de Jong in al mijn Varatijd'.²⁸

Hoe subjectief Beversluis' tekst ook is, de laatste opmerking suggereert dat De Jong in zijn functie bij de VARA relatief autonoom was in de samenstelling van zijn programma, zij het dat de staat via de ROCC de nodige controle uitoefende op de inhoud daarvan. Het is nu de vraag op welke manier De Jong zijn literair halfuurtje (dat vanaf 22 oktober 1932 twintig

Omslag van Kaarten op tafel! Mijn schorsing bij de v.a.r.a. (1935), het pamflet dat Martien Beversluis schreef nadat de omroepleiding hem de rug toekeerde

minuten duurt en vanaf dan 'Literair overzicht' heet) heeft vormgegeven. In hoeverre strookte De Jongs opvatting over de radio met zijn ideeën over arbeidersontwikkeling? Wat voor boeken besprak hij zoal en hoe evalueerde hij die? Valt er iets te zeggen over contemporaine reacties op zijn radiowerk? En hoe verhiel De Jongs werk als radiocriticus zich tot zijn functie in het papieren circuit?

‘Minder om de knikkers dan om het spel’

In tegenstelling tot P.H. Ritter jr., die verschillende opstellen wijdde aan zijn taakopvatting als verzorger van boekenhalfuurtjes, heeft A.M. de Jong nooit een programmatische tekst geschreven over zijn ideeën aangaande literatuurkritiek in de ether. Wel schreef hij naar aanleiding van zijn aanstelling bij de VARA een stukje in *De Radiogids*, waarin hij zijn taak aanvaardde ‘regelmatig te spreken over het proza-werk der litteratuur’.²⁹ In dat artikeltege kondigt hij in de eerste plaats aan, dat zijn eerste twee boekenhalfuurtjes gewijd zullen zijn aan ‘Proza in ’t algemeen’ en niet aan een specifiek literair werk, zodat ‘we de normen kunnen bepalen, die bij ons oordeel over een of ander boek maatgevend zullen blijken [...], als daar zijn taal, stijl, beeldend vermogen en scheppingsmacht’.

Zijn bijdrage in *De Radiogids* rondde De Jong af met een alinea waarin hij zich uitsprak over de vermeende hoge moeilijkheidsgraad van de literaire halfuurtjes voor het luisterend publiek:

Het onderwerp lijkt nogal zwaarwichtig. Het zal echter, naar ik levendig hoop, blijken mogelijk te zijn, het zo te behandelen, dat het voor al onze luisteraars behoorlijk te volgen zal zijn: dingen van schoonheid zijn in eerste en laatste instantie dingen van het hart, meer dan van het verstand, en daarom ook voor wie men zo gaarne met de term ‘eenvoudigen van geest’ kleineert, zonder enige twijfel voor het allerbelangrijkste deel te verstaan.

Om de ‘eenvoudigen van geest’ op literair vlak te verheffen, moest de criticus zich gidsend opstellen en de inhoud en vorm van zijn kritiek in eerste instantie afstemmen op het niveau van zijn publiek. Zelfs dan zouden de VARA-luisteraars niet alles van de causerieën begrijpen, suggereerde De Jong, maar voor het ‘allerbelangrijkste deel’ zouden de besproken werken toch tot hen door moeten kunnen dringen. De criticus toonde zich dus optimistisch over zijn cultuurbemiddelende taak.

Met zijn radiowerk heeft De Jong echter ook andere motieven gehad. Dat blijkt uit een brief die hij op 29 juni 1930 verstuurde aan de socialistische dichteres Margot Vos.³⁰ Het gaat om een reactie op een helaas niet bewaard gebleven brief van Vos, waarin zij De Jong feliciteerde met zijn benoeming bij de VARA. Over de radio merkte De Jong in zijn brief op:

Ben het volmaakt met je eens omtrent de radio en z’n amusementskunst. Maar ook in de slagzwaardtheorie. Er gaat een enorme invloed van uit en het kabaal tegen de Vara heeft z’n betekenisvolle ondergrond. Maar over dat alles praten we wel es uitvoeriger en hoe ik het slagzwaard hanteren zal, blijkt van zelf. Ik hoop met schwung: ’k heb nog lang geen vijanden genoeg!

Dit citaat onderstreept hoe jammer het is dat Vos' brief niet bewaard is gebleven, aangezien het nu in het ongewisse blijft wat zij precies heeft gezegd over de relatie tussen radio en amusementskunst en wat de slagzwaardtheorie in haar ogen inhield. Het ligt echter voor de hand dat Vos zich aansloot bij de vigerende klacht dat de radio te weinig cultuur bracht en te veel amusement. Gezien zijn instemming heeft ook De Jong in dat geval zijn reserves tegenover de radio gehad, maar daar staat tegenover dat het medium in zijn ogen een enorme impact had op de samenleving. Het 'kabaal tegen de Vara' is daarvan een bewijs: toen De Jong in dienst trad bij de omroep, was er regelmatig maatschappelijke commotie over VARA-programma's, omdat deze werden ingezet voor socialistische propaganda en voor polemische bestrijding van de zittende regering.³¹ De metafoor van het slagzwaard sluit goed aan bij die strijdcultuur, die op basis van De Jongs afsluitende woorden 'k heb nog lang geen vijanden genoeg!' verbreed moet worden naar een strijd in het literaire veld. Het lijkt er heel sterk op, dat De Jong zijn boekenhalfuurtjes niet alleen wilde gebruiken om de arbeidersklasse cultuur te brengen, maar ook om af te rekenen met wat hem in de contemporaine literatuur niet aanstond. De onderwerpen van zijn eerste lezingen versterken die indruk: op 6 augustus 1930 sprak De Jong over de Tachtigers en twee weken later is zijn praatje zelfs getiteld 'De uitgroei van de Beweging van Tachtig', waarmee hij bedoeld zal hebben op de van individualisme doortrokken elitekunst die hij zo verachtte. De criticus was met andere woorden nog maar net in de ether, of hij gebruikte de verworven ruimte voor het uitdragen van een polemisch geluid.

Ook het financiële aspect van een baan bij de VARA speelde een belangrijke rol in de keuze voor een carrière als radiocriticus. De Jong heeft nooit onder stoelen of banken gestoken dat hij criticus bleef om het materiële bestaan.³² Uit zijn brief aan Vos blijkt dat sommigen binnen de VARA De Jong wilden vragen als 'algemeen leider van de cultuurarbeid en hoofdredacteur van het werkblad', maar daar moest in zijn ogen wel iets tegenover staan:

Om de belangrijkheid van dat werk en z'n betekenis voor de beweging, wil ik dat doen, maar dan moeten ze me ook royaal behandelen, me vrij laten in de organisatie van het werk en er een salaris aan verbinden, dat me zorgen vrij houdt. Dat kan, getuige de honoraria van anderen, maar het is merkwaardig: zodra een geheid, doorgefouneerd partijgenoot z'n neus om de hoek van de deur steekt, komt er plots zuinigheidszucht. Hugo de Groot [dirigent, JD] krijgt f8000-! Voor A.M. de Jong kan misschien f5000 worden uitgetrokken. Maar A.M. de Jong zal zich deze keer es hard houden en de prestigekwestie ook es stellen: hij werkt in geen geval onder het honorarium van de orkestleider. Minder om de knikkers dan om het spel.

Het zijn ferme woorden, maar De Jong is de onderhandelingen niet goed doorgekomen: hij werd geen algemeen cultureel leider, maar verzorgde louter de boekenhalfuurtjes, waarmee hij in eerste instantie zestig en later

dertig gulden per uitzending verdiende.³³ In retrospectief noemde Max Dendermonde dat een weinig lucratieve zaak, maar het ging om een behoorlijk bedrag, dat hier en daar zelfs tot de nodige verontwaardiging leidde.³⁴ Zo ageerde de communistische krant *De Tribune* op 17 juni 1933 tegen het honorarium van De Jong: het was hoogst discutabel ‘de centen en dubbeltjes, die zoo moeizaam opgebracht worden door duizenden sociaal-democratische arbeiders’ uit te keren aan iemand die ‘een half uurtje per week een babbeltje voor de microfoon hield over literatuur’.

Dat de radiokritieken in *De Tribune* als gebabbel worden afgedaan, spreekt boekdelen over de kwaliteit die de betrokken journalist aan De Jongs besprekingen toekende. Hij suggereerde zelfs ironisch dat de hoge bedragen dienden om de criticus om te kopen bepaalde auteurs niet te bespreken: ‘Dat hij [...] een ijzig stilzwijgen bewaart over verschillende revolutionaire Hollandsche schrijvers is een aangelegenheid, die met deze geldsmijterij natuurlijk niets te maken heeft’. Het was niet de eerste keer dat De Jongs integriteit als criticus ter discussie werd gesteld: in zijn *Propria Cures*-artikelen had Menno ter Braak al eens geschreven dat De Jong in *Het Volk* niet op literaire schoonheid lette, maar op de afkomst van de behandelde schrijvers: ‘Er wordt meer op laag salaris dan op kunstvaardige behandeling gelet. Wie proletariër is, is welkom, van harte. Wie verfijnd is, moet pervers zijn’.³⁵ Gezien De Jongs verwerping van het *l’art pour l’art*-beginsel en zijn celebratie van de gemeenschapskunst kan men zich de gepikeerdheid van Ter Braak voorstellen, hoewel aangetekend moet worden dat De Jong de intellectualistische kunst vanuit zijn persoonlijke smaak soms zeker kon waarderen.³⁶ Intussen maken Ter Braaks opmerkingen benieuwd naar de boeken waarmee De Jong de VARA-luisteraars kennis liet maken en naar de manier waarop hij deze evalueerde.

De Jongs radiokritiek in de praktijk

Uit de programmaoverzichten in *De Radiogids* kunnen we afleiden dat De Jong de meeste van zijn boekenhalfuurtjes verzorgde tussen augustus 1930 en maart 1935. Daarna zet een periode in waarin hij het ‘Letterkundig Overzicht’ weliswaar bleef coördineren, maar de microfoon tot drie keer in de maand aan anderen liet. Ter illustratie: waar De Jong in 1932 41 boeken besprak, zijn dat er in 1938 slechts dertien – de meerderheid van de boekenhalfuurtjes werd toen dus door andere auteurs dan De Jong verzorgd. Het ging daarbij voornamelijk om regelmatig terugkerende gastcritici als Dirk Coster, Tjebbo Franken, Emmanuel de Bom, Andries de Rosa en W.M. Beun, van wie de laatste ook boeken besprak in het zogenaamde vrouwenuurtje. Soms nodigde De Jong echter een literator uit om voor te dragen uit eigen nieuw werk. In dat geval verdween het literair-kritische karakter van het programma naar de achtergrond.

Dat De Jong vanaf 1935 minder actief werd als boekbespreker, is enerzijds te verklaren door persoonlijke omstandigheden: zijn vrouw Co was ernstig

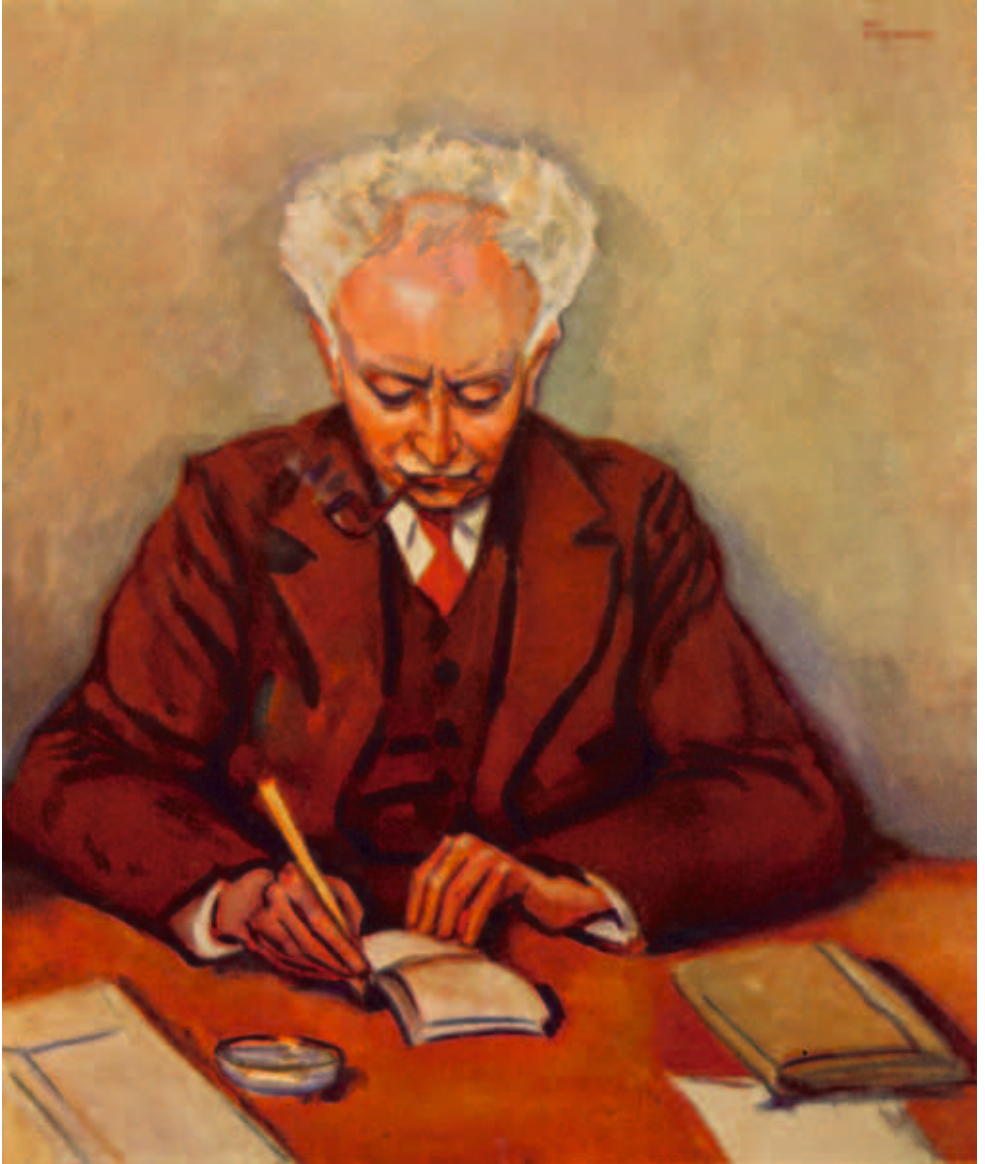
ziek en dat zal De Jong veel thuis hebben gehouden.³⁷ Anderzijds oriënteerde de auteur zich steeds meer op de filmindustrie: eind 1934 was hij met Loet C. Barnstijn overeengekomen dat zijn *Merijntje*-boek *Het verraad* zou worden verfilmd en vanaf 1936 hield De Jong zich daarmee intensief bezig, al was het maar omdat hij in de film de rol van pastoor speelde. Uit een brief aan Barnstijn op 15 januari 1935 blijkt dat De Jong voor een baan in 'filmland' best de nodige letterkundige activiteiten opzij wil zetten, zolang 'ik niet uit de litteraire circulatie genomen word, en [...] mijn naam genoemd blijft. Ik kan met de radio een schikking treffen, waarbij ik minder voor de microfoon kom, doch de organisatie op me neem van een aantrekkelijke regeling voor de luisteraars'. Dat laatste is precies wat er is gebeurd: tot de radio na het uitbreken van de oorlog onder het toezicht oog van de bezetter kwam, heeft De Jong de letterkundige overzichten gecoördineerd.³⁸

Als radiocriticus nam De Jong zelf ruim tweehonderd keer het woord.³⁹ Enkele uitzonderingen daargelaten, volgden zijn lezingen een vast stramien. De Jong vertrok vanuit een algemene schets van de positie van de besproken auteur in de contemporaine letterkunde en ging daarna over op een karakterisering van het werk (meestal een roman) in kwestie, waarbij hij altijd een behoorlijk fragment uit het boek voorlas. De karakterisering bestond in elk geval uit een samenvatting van de belangrijkste verhaallijnen, maar De Jong besteedde meestal ook aandacht aan de stijl van de auteur en aan het in de roman gearticuleerde wereldbeeld. Aan het eind van de lezing volgde steevast een leesadvies, dat zowel positief als negatief kon zijn.

Een goed voorbeeld van De Jongs werkwijze biedt de bespreking van Arthur van Schendels *De waterman* op zaterdag 24 januari 1934.⁴⁰ Alvorens hij tot een uiteenzetting over de inhoud van die roman en een evaluatie daarvan komt, schetst De Jong in het algemeen de contouren van wat hij 'de oude Van Schendel' noemt: 'de moderne romanticus van Tamalone, de verliefde zwerver, de raadselachtige onberekenbare bedelmonnik (...), dwalend door de bonte wereld der vroege renaissance (...), altijd alleen in de woeling der menigten, eenzaam onder duizenden en omgeven door een stilte, die niemand hooren kon dan hijzelf'. De Jong constateert dat voor zulke neoromantiek een nieuwe Van Schendel in de plaats is gekomen, die niet langer focust op 'droomfiguren als Tamalone', maar op 'reële persoonlijkheden' (of concreter: op 'werkende, strevende mensen uit de voorbije tijdperken van onze geschiedenis'). Gezien De Jongs socialistische literatuuropvatting zal het niet verbazen dat hij nadruk legt op werkende mensen en hun (door hem veronderstelde) aanwezigheid in Van Schendels werk wel appreciëren kan: nadat hij de plot uitgebreid heeft naverteld, constateert hij dat Van Schendel 'een genre gekozen heeft, dat hij langzaam en zeker tot de volmaaktheid lijkt te voeren. Rijk en diep van inhoud, eenvoudig en stil dóór-stroomend van stijl, Hollandsch in elke vezel van zijn stug en stoer wezen'.

Voor regelmatige luisteraars van De Jongs rubriek zal zijn oordeel over *De waterman* niet uit de lucht zijn komen vallen: in de boekenhalftuurtjes was Van Schendel een vaker geziene gast. Sterker nog: hij was – samen met de

onder socialisten populaire auteur François Pauwels – de schrijver die De Jong in zijn radiocarrière het meest besprak. Voor zover op basis van *De Radiogids* valt na te gaan, wijdde De Jong aan beide auteurs zes afleveringen, op de voet gevolgd door Willem van Iependaal (vijf), A. den Doolaard, Johan Fabricius en Ben Traven (elk vier). Wanneer deze auteurs een nieuw boek publiceerden, was de kans groot dat De Jong het besprak, waardoor je in hun geval zou kunnen stellen dat ze tot diens literair-kritische repertoire behoorden.

Arthur van Schendel door Jan Poortenaar [uit A. Van Schendel, *Bij het uitpakken van de boeken*. In den toren, Naarden z.d.]

In zijn literaire overzichten schroomde De Jong niet om collega-schrijvers scherp te bekritisieren – zijn woorden aan Margot Vos ('k Heb nog lang geen vijanden genoeg!') waren dus geen loze kreet. Op 23 december 1933 liet de criticus bijvoorbeeld geen spaan heel van Hendrik Marsmans roman *De dood van Angèle Degroux*, een typisch product van de door hem verfoeide elite-kunst.⁴¹ In de inleiding van zijn lezing erkent De Jong dat Marsman 'een sterk en talentvol man, een kunstenaar in hart en nieren' is, maar al snel slaat de tekst volledig om: de schoonheid in deze roman is 'geforceerd, al te zelfbewust en....steriel'. Die mening is De Jong, zo benadrukt hij, niet toegedaan omdat hij vanuit zijn socialistische kritiekopvatting 'niets kan waarderen dan wat uit zijn kring en uit zijn geest komt', maar omdat de artistieke hoogmoed van Marsman wortelt 'in niets zichtbaars dan in de levenshouding van een kunstenaarsgeslacht uit een voorbije tijd die andere noodwendigheden kende en opriep dan de onze'.

Een radiokritiek als deze laat twee belangrijke zaken zien. In de eerste plaats moeten we constateren dat zowel De Jongs taalgebruik als de (literair-historisch gemotiveerde) inhoud van zijn lezing niet mikken op de gemiddelde VARA-arbeider: de aankondiging in *De Radiogids*, waarin De Jong zich voornam toegankelijke praatjes te houden, blijkt niet te stroken met de praktijk van de boekenhalvuurtjes. In de tweede plaats is het relevant om op te merken dat de radio (althans door De Jong) zeker niet primair gebruikt werd om reclame te maken voor pas verschenen boeken, zoals de secundaire literatuur eens opmerkte.⁴² In het geval van de VARA werden soms zeer fundamentele kritieken uitgesproken, waarin de criticus met klem afraadde het boek aan te schaffen.

De praktijk van De Jongs radiokritiek was zelfs zo scherp, dat de rocc hem geregeld verplichtte bepaalde passages uit zijn boekbespreking te schrappen. Zijn lezing over *Kellnerin Molly* van Hans Otto Henel, die voorzien was voor 11 maart 1933, werd zelfs in het geheel verboden.⁴³ In een brief aan Constant van Wesseem op 11 juli 1935 dreef De Jong dan ook de spot met de censuurcommissie:

[D]e censuurcommissie is veel te bang voor onaangename verrassingen om het erop te wagen een letterkundige zó maar iets te laten voorlezen uit zijn werk met de kans, dat hij in zijn twintig minuten het dierbare vaderland hopeloos naar de maan zou helpen, de openbare orde onherstelbaar verstoren of de goede zeden tot in de grond bederven! Zulke rampen moeten voorkomen worden kost wat kost en dus wordt ook van u verwacht, dat u een volledige tekst van uw lezing zult inzenden, ter voorkoming van ongelukken.

Gelukkig voor De Jong was zijn speelveld als criticus ruimer dan zijn VARA-tubriek: wat hij op de radio niet mocht zeggen, kon hij altijd nog in krant of tijdschrift schrijven. De verhouding tussen De Jongs papieren en niet-papieren kritieken is sowieso de moeite van nader onderzoek waard, aangezien het geen uitzondering was dat hij recent verschenen boeken

VERENIGING VAN ARBEIDERS RADIO
HEUVELLAAN 32

VARA

AMATEURS
HILVERSUM - POSTBUS 80
TELEFOON 8700
POSTGIRO 6040

Letter No. 49.

Bij beantwoording a.v.p. datum
en letter van deze brief aan
te kalen

De Heer Const. van Wessem,
p/a de Heer Joh. v. d. Houde,
Van Lennepaan 21.

HILVERSUM.

HILVERSUM, BILTHOVEN 2-7-'35.
Ruyssdellaan 8.

Waarde Heer van Wessem,

Graag zou ik willen, dat u op Zaterdag
21 September a.s. voor de vara uit uw in voorbereiding zijnde
boek kwamt voorlezen, zoals wij ineertijd provisorisch afspraken.
Ik veronderstel, dat de arbeid nu wel genoegzaam zal zijn gevor-
tend en een definitieve afspraak te maken?

U kent de voorwaarden: f. 25.- honorarium, 20 minuten lezen, 14
dagen tevoren de tekst inzenden bij de programma-afdeling van de
vara.

Graag spoedig uw antwoord tegemoet ziend,

met vriendelijke groet,

Hoogachtend,

A.M. de Jong

BEHANDEL NIET MEER DAN EEN ONDERWERP IN EEN BRIEF - DIT VOORKOMT VERTRAGING

Brief van A.M. de Jong aan Constant van Wessem, 2 juli 1935 [Letterkundig Museum]

zowel in de krant als op de radio besprak. Een steekproef uit enkele herfstaf-
leveringen van *Het Volk* uit 1933 leert dat De Jong aan praktisch alle daarin
besproken werken ook een VARA-halfuurtje had gewijd:

Datum afl. Het Volk	Besproken werk/onderwerp	Radiouitzending op:
24-10-1933	Ilja Ehrenburg – <i>Ons dagelijksch brood</i>	16-9-1933
31-10-1933	A. den Doolaard – <i>De herberg met het hoefijzer</i>	9-12-1933
4-11-1933	Kroniek bij de dood van Abraham van Collem	—
14-11-1933	Cor Bruyn – <i>De zaadsjouwens</i>	4-11-1933
21-11-1933	Hendrik Marsman – <i>De dood van Angèle Degroux</i>	23-12-1933

Overlap tussen De Jongs dagblad- en radiokritiek

De enige tekst uit deze afleveringen die De Jong niet omwerkte tot een radiolezing, was zijn in memoriam voor Van Collem. Opvallend is daarnaast dat krantenartikelen konden uitmonden in een radiolezing, maar dat ook het omgekeerde het geval kon zijn. De Jong verkeerde hoe dan ook in de luxepositie dat hij in meerdere (afzonderlijk betalende) media over hetzelfde boek kon schrijven, waarbij aangetekend moet worden dat hij zijn teksten (althans in de bovenstaande gevallen) wel steeds licht heeft aangepast.

De Jong was zeker niet de enige radiocriticus die zijn lezingen ook op papier publiceerde – van P.H. Ritter jr. weten we dat hij hetzelfde deed. De vergelijking met de AVRO-criticus werd zo nu en dan ook door tijdgenoten gemaakt: zo verweet Zwertbroek Ritter dat zijn boekenhalfuurtjes een minder algemeen karakter droegen dan die van De Jong, terwijl de AVRO suggereert een algemene omroep te zijn.⁴⁴ Zwertbroek bedoelde daarmee dat Ritter de ether gebruikte om literaire vriendjespolitiek te bedrijven, een verwijt waarbij De Jong zich aansloot in een brief aan Dirk Coster op 2 december 1938. Ritter wordt daarin schuldig bevonden aan ‘onverantwoordelijk litterair optreden’, immers:

[H]ij heeft in zijn ‘boekenparade’ voor de Avro het nieuwe boek van Werumeus Buning hemelhoog geprezen, alsof hij het aandachtig gelezen had; maar hij kan hoogstens een prospectus gezien hebben, want door onvoorziene omstandigheden is het aangekondigde boek *niet kunnen verschijnen* en verschijnt voorlopig ook nog niet.

Of de aanklacht tegen Ritter terecht is, is moeilijk uit te maken – in elk geval is duidelijk dat De Jong aangaf niets van ongefundeerde reclame te moeten hebben. Tekenend daarvoor is ook dat De Jong zijn eigen werk kritisch liet bespreken voor de VARA-microfoon. Op 22 oktober 1932 was Herman Poort bijvoorbeeld weinig positief over *Een verdoolde*, een roman die in zijn ogen ‘lang en lang geen boek is van den allereersten rang’ en waarvoor hij vaststelde ‘dat het van minder kwaliteit is dan Merijntje en van véél minder dan De Jongs kostelijke verhaal “De Rijkaard”’.⁴⁵ Als coördinator van de boekenhalfuurtjes verkeerde De Jong in een prima positie om een gunstige bespreking van zijn werk af te dwingen, maar een dergelijk

A.M. de Jong in de radiostudio [Letterkundig Museum]

machtsmisbruik lijkt hij (althans in de hoedanigheid van radiocriticus) te hebben nagelaten.

De receptie van De Jong – en verder

De ongezouten opvattingen van A.M. de Jong, die zich ook richtten tegen het nationaal-socialisme, leidden ertoe dat de auteur in 1943 werd vermoord door de NSB. Het zal niemand verbazen dat zijn dood leidde tot grote verslagenheid binnen de SDAP en De Jongs vriendenkring. Dirk Coster eerde zijn vriend na de bevrijding met een uitvoerig in memoriam in *Critisch bulletin*, waarin diens werk voor de VARA echter nauwelijks werd belicht: Coster schrijft alleen dat De Jong een ‘wekelijksche causerie over litteratuur’ had.⁴⁶ Daarmee komen we terug op de relatieve onbekendheid van De Jongs radiowerk: al in zijn eigen tijd voelde men niet de behoefte uitgebreid in te gaan op het karakter van de boekenhalfuurtjes, wat de suggestie wekt dat de radio als literair-kritisch medium niet erg hoog werd aangeslagen. Illustratief daarvoor is ook de geringe rol die De Jongs radiokritiek speelde in het literaire debat. Alleen Ferdinand Bordewijk heeft publiekelijk op een radiolezing gereageerd, toen De Jong zijn roman *Bint* negatief had besproken voor de microfoon.⁴⁷ Verder zijn praktisch alle receptiesporen uitgewist: in De Jongs archief in Den Haag bevinden zich alleen nog twee brieven van de door hem besproken auteurs Cor Bruyn en Johan Fabricius, die hem bedanken voor zijn positieve woorden over hun romans *De zaadsjouwens* en *Comedian-ten trokken voorbij*.⁴⁸

Cor Bruyn

Eikenlaan 3

Nilversum, 15 Nov. 1933

Waarde Partijgenoot.

Aan A. M. de Jong

Uw waarschuwing voor mijn taatsjournaal heeft mij goed gedaan, en ik wil u dit even schrijven. Over het geheel kan ik met de kritiek in de burgerlijke pers best tevreden zijn, maar het is niet, of ze wer een reparatieve streep niet heen kunnen komen en zoo heeft eigenlijk door uw kritiek het boek pas de plaats gekregen, waar het hoort.

Uw eerste woorden door de radio Loozweg voor een week getroffen direct af. Hoe vaak heb ik onder het schrijven gedacht: nu hoop ik maar, dat het ook eens gelezen wordt door die lui, die beweren, dat we eigenlijk nog niets zijn opgehoeken. Om zeker te zijn, dat ik me in mijn taatsjournaal niet te zeer vergalopperde, heb ik het boek in manuscript bestemd aan een oerwet rot als voorre jans voorpleuen. En ook die mochte meer van eens die opmerking. In dit opzicht mag ik het dus wel als een document beschouwen.

Ik wil nog over eens opmerking van u schrijven, die mij door zijn juistheid diep getroffen heeft. „Hij laat ze zo zien, dat we beginnen te vorderen: een kleine toevalligheid, die ons leven een andere wending gegeven had, en mij wens als deze menschen guesd.“

Ik heb een meuf, bij die heeft die kleine toevalligheid guesd, bij is taatsjournaal guesd en moet u zien, dat men te zien kan

viek. Hij heeft in de diepste diepten gezeten, waar in ik alleen
door hem heb kunnen zij len. Hij kan geen boek lezen, geen
krant, maar hij is een verteller bij fotsgevat; al zou een
vertelling Christus ten minsten wegloopen van zijn verhalen.
ze zijn zoo doer en doer menkelijke.

Ik ben dankbaar, dat ik heb kunnen waarsamen, en heb
hoop, dat het gesproken en geschreven woord mijn boek
dankes heeft gebracht tot diegenen voor wie ik het aller
eerst geschreven heb.

Met vriendelijke groet

Prof. M. J. J. J.

Dat de radiokritieken van De Jong – en met hem die van zijn collega's – weinig reacties opriepen in het literaire veld, is gezien de aard van het medium allerminst verwonderlijk. De Duitse literatuurwetenschapper Mara Perkons stelt dat de onmogelijkheid om terug te luisteren fundamentele problemen oplevert voor de radiokritiek: wie wil reageren, kan de lezing in kwestie niet nog eens kritisch doornemen, of hij moet het typoscript opvragen bij de betrokken criticus.⁴⁹ Zeker in de jaren dertig, toen er nog geen opnameapparatuur was, had de radio een vluchtige aard, wat verklaart dat sommige sprekers hun lezingen bundelden in de hoop hun woorden een permanent karakter te geven. De Jong heeft iets dergelijks nooit gedaan: zelfs van zijn papieren kritieken in *Het Volk* is nooit een verzamelbundel verschenen.

De typoscripten van De Jongs lezingen in het ROCC-archief vormen echter prachtig literair-historisch materiaal, dat niet aan het oog onttrokken zou moeten blijven. Het is dan ook mijn voornemen om een bloemlezing samen te stellen uit De Jongs radiokritieken, zodat het gemakkelijker wordt onderzoek te doen naar zijn VARA-werk. Bovenal verdienen deze bijzondere teksten een breder publiek dan de sporadische bezoeker van het Nationaal Archief: een criticus die zijn literaire vijanden weghoont met de frase 'ik overleef ze allemaal en ze krijgen niet eens een grafschrift van mij', zou men toch met eigen ogen in actie moeten zien.⁵⁰

Noten

- 1 B. Hogenkamp, S. de Leeuw & H. Wijffjes (red.), *Een eeuw van beeld en geluid. Cultuurgeschiedenis van radio en televisie in Nederland*. Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, Hilversum 2012, p. 46.
- 2 H. Polak, 'De Mexicaanse hond blaft', in: *De Notenkraker* 24 (1930), nr. 44, p. 702.
- 3 G.H. 's-Gravesande, 'Een onderhoud met A. den Doolaard', in: *Den Gulden Winckel* 28 (1929), p. 105.
- 4 F. Coenen in: n.n., 'Nobile', in: *Radio 2* (1928), nr. 40, p. 55.
- 5 Hogenkamp, De Leeuw & Wijffjes, *Een eeuw van beeld en geluid*, p. 64.
- 6 H. Wijffjes, VARA. *Biografie van een omroep*. Boom, Amsterdam 2009, p. 70.
- 7 A. Vader, *De geschiedenis van het literaire programma van de VARA en de KRO, 1925-1946. Een inventariserend onderzoek*. Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam 1987, p. 14.
- 8 F. de Glas, *Nieuwe lezers voor het goede boek: De Wereldbibliotheek en Ontwikkeling/De Arbeiderspers voor 1940*. Wereldbibliotheek, Amsterdam 1989, p. 242.
- 9 G.J. Dorleijn, D. de Geest, K. Rymenants & P. Verstraeten (red.), *Kritiek in crisistijd. Literaire kritiek in Nederland en Vlaanderen tijdens de jaren dertig*. Vantilt, Nijmegen 2009, p. 14.
- 10 Zie J.J. van Herpen, *Al wat in boeken steekt: Dertig jaar radiowerk van dr. P.H. Ritter jr. bij de AVRO*. Terra, Zutphen 1982 en M. de Boer, "'Onzichtbare toehoorders!": Dr. P.H. Ritter jr. en zijn samenwerking met uitgevers', in: *De Parelduiker* 15 (2010), nr. 3, p. 25-42.
- 11 K. Rymenants & P. Verstraeten, 'Europese literatuur voor luisteraars verklaard: De radiolezing als vorm van middlebrow-literatuurbeschouwing tijdens het interbellum', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (TNTL)* 125 (2009), nr. 1, p. 55-80.
- 12 Wijffjes, VARA: *biografie van een omroep*, p. 115; Vader, *De geschiedenis van het literaire programma*, p. 34.
- 13 Zie M. de Jong, A.M. de Jong, *schrijver*. Querido, Amsterdam 2001, p. 301-302; p. 366.
- 14 M. Schrevel, 'Jong, Adrianus Michiel de'. In: P.J. Meertens (red.), *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland 5*. Amsterdam 1992, p. 136.
- 15 F. van Leeuwen, *De deur op een kier: Levensherinneringen van Freek van Leeuwen*. BZZtôH, 's-Gravenhage 1981, p. 82.
- 16 Schrevel, 'Jong, Adrianus Michiel de', p. 136.
- 17 A.M. de Jong, 'Ter inleiding', in: *Nu* 1 (1927), nr. 1, p. 9.

- 18 Deze aanduiding is afkomstig uit de notulen van redactievergaderingen van *De Socialistische Gids*, waarvoor De Jong als redacteur werd geweigerd in zowel 1924 als 1926. Zie M. de Jong, A.M. de Jong; schrijver, p. 166-167.
- 19 A.M. de Jong in M. de Jong, A.M. de Jong, *schrijver*, p. 316-318.
- 20 G.H. 's-Gravesande, 'A.M. de Jong', in: *Al pratende met*. BZZTôH, 's-Gravenhage 1980, p. 104-117, p. 112.
- 21 's-Gravesande, 'A.M. de Jong', p. 112.
- 22 A.M. de Jong, *De arbeider en het boek*. N.V. De Ontwikkeling, Amsterdam 1927, p. 24.
- 23 J. van de Merwe, *Het zwarte schaap van de rooie familie: Een biografie van Gerrit Jan Zwertbroek*. Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 1989.
- 24 R. Kuyper, 'Radio en arbeidersbeweging', in: *De Notenkraaker* 24 (1930), nr. 44, p. 691.
- 25 Zie voor een uitgebreide studie naar radiocensuur H. Wijffjes, *Radio onder restrictie. Overheidsbe-moeiing met radioprogramma's 1919-1941*. Stichting beheer IISG, Amsterdam 1988.
- 26 Zie 'Radio-nieuws', in: *De Tijd*, 1 april 1931.
- 27 Wijffjes, VARA: *biografie van een omroep*, p. 82.
- 28 M. Beversluis, *Kaarten op tafel! Mijn schorsing bij de V.A.R.A.*. Het Boekengilde, Hilversum 1935, p. 18.
- 29 A.M. de Jong, 'Over proza in 't algemeen', in: *De Radiogids* 4 (1930), nr. 40, p. 10.
- 30 De brief bevindt zich in het archief van A.M. de Jong in het Letterkundig Museum te Den Haag. In het vervolg van dit artikel zal vaker naar deze ongepubliceerde bron worden verwezen. De geciteerde brieven zijn afkomstig uit het Letterkundig Museum en dragen (tenzij anders aangegeven) het signatuur J 4201 B1.
- 31 Wijffjes, *Radio onder restrictie*, p. 38.
- 32 Zie 's-Gravesande, 'A.M. de Jong', p. 109.
- 33 De applicatie 'Value of the guilder/euro' van het IISG (<http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>) leert dat het hier om vergoedingen van respectievelijk 448 en 224 euro gaat, wanneer we de koopkracht van 1930 omzetten naar die van 2011.
- 34 M. Dendermonde, 'A.M. de Jong: meer dan een volksverteller', in: *Brabantia* 37 (1988), nr. 7, p. 10.
- 35 M. ter Braak, 'Dichter en hazenpeper', in: *De Propria Curesartikelen 1923-1925*. BZZTôH, 's-Gravenhage 1978, p. 222.
- 36 H. van den Braber, "'Burgerlijke' versus socialistische kunstkritiek. De polemiek rond de Internationale Theatertentoonstelling in 1922", in: H. van den Braber & I. Leemans (red.), *Explosieve debatten: Kritische tradities in Nederlandse en Engelse tijdschriften 1750-1940*. Walburg Pers, Zutphen 2012, p. 139.
- 37 M. de Jong, *A.M. de Jong, schrijver*, p. 332.
- 38 Op 15 maart 1941 laat De Jong per brief aan Ed Hoornik weten dat hij al geruime tijd geen bemoeiing meer heeft met de radio en ook niet meer luistert.
- 39 Het is niet mogelijk het precieze aantal lezingen te achterhalen, omdat *De Radiogids* in 1930 en 1931 geen specifieke informatie geeft over de invulling van het boekenhalftuurtje. Pas vanaf 1932 worden in de gids specifieke sprekers en onderwerpen aangegeven.
- 40 Deze lezing bevindt zich in het archief van de rocc in het Nationaal Archief te Den Haag; toegangsnummer 2.27.05, bestanddeel 265.
- 41 Archief rocc, bestanddeel 264.
- 42 Zie bijvoorbeeld N. Maas, 'De criticus spreekt', in: E. Sanders & N. Maas (red.), *Goed gelezen. 10 jaar de Nationale Voorleesdag*. Stichting Lezen, Amsterdam 2003, p. 59.
- 43 Archief rocc, bestanddeel 256.
- 44 n.n., 'A.V.R.O.-V.A.R.A.', in: *Algemeen Handelsblad*, 20 december 1930.
- 45 Archief rocc, bestanddeel 253.
- 46 D. Coster, 'In memoriam A.M. de Jong (1888-1943)', in: *Critisch bulletin* 13 (1945-1946), p.52.
- 47 Zie F. Bordewijk, 'Drie vijanden van Bint', in: *De gemeenschap* (1935), nr. 11, p. 885-889.
- 48 Bruyn aan De Jong, 15 november 1933 & Fabricius aan De Jong, 27 januari 1932 [Letterkundig Museum].
- 49 M. Perkons, 'Literatur für alle – Sinn von Literaturvermittlung im Radio', in: H. Boehncke & M. Crone, *Radio Radio: Studien zum Verhältnis von Literatur und Rundfunk*. Frankfurt: Peter Lang, 2005, p. 125-135, p. 133.
- 50 De Jong aan Coster, 22 augustus 1939.